

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет спеціальної освіти, психології і соціальної роботи
Кафедра загальної та практичної психології

Кваліфікаційна робота
(магістра)

з теми: **«ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ
ПІДЛІТКОВО-ЮНАЦЬКОГО СУЇЦИДУ»**

Виконала: магістрантка 2 курсу
Ps1-M21 групи
спеціальності 053 Психологія
Пухліцька Анастасія Юріївна

Керівник:
Данчук Юлія Петрівна,
кандидат психологічних наук,
старший викладач кафедри
загальної та практичної психології

Рецензент:
Логвіна Оксана Анатоліївна,
кандидат психологічних наук,
доцент, доцент кафедри
загальної та практичної психології

Кам'янець-Подільський – 2022

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ТА ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ ФЕНОМЕНУ САМОГУБСТВА.....	8
1.1. Особливості дитячого і підліткового суїцидів.....	8
1.2. Аутодеструктивні поведінкові патерни в підлітковому віці.....	14
1.3. Теоретичні аспекти профілактики та психокорекції суїцидальної поведінки.....	26
Висновки до першого розділу.....	37
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ.....	38
2.1. Програма і методи емпіричного дослідження.....	38
2.2. Аналіз та інтерпретація результатів формувального дослідження.....	53
Висновки до другого розділу.....	58
РОЗДІЛ 3. АНАЛІЗ ЕФЕКТИВНОСТІ ПРОГРАМИ ПРОФІЛАКТИКИ СУЇЦИДАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ.....	61
3.1. Програма профілактики суїцидальної поведінки.....	61
3.2 Аналіз та інтерпретація результатів констатувального дослідження.....	77
Висновки до третього розділу.....	80
ВИСНОВКИ.....	82
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	84

ВСТУП

Актуальність роботи. Дослідження продиктовано злободенністю проблеми самогубств підлітків та юнаків як в Україні, так і у всьому світі. За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, самогубства вийшли на четверте місце серед причин смерті після серцево-судинних та онкологічних захворювань. Україна знаходиться у першій десятці країн світу за частотою скоєних самогубств. Максимум суїцидальних спроб припадає на вік від 15 до 24 років.

Кризові процеси в економіці та суспільному житті, спричинили нову соціальну ситуацію розвитку особистості, утруднили процес засвоєння дитиною соціального досвіду, моральних цінностей та норм поведінки. Неповнолітній, з властивою йому емоційною нестійкістю, імпульсивністю, високою навіюваністю, опинився у складних умовах самовизначення, у ситуації незадоволення значущих соціальних потреб, що породило зростання соціально дезадаптованої поведінки.

В умовах перебудови суспільства процес «соціалізації» неповнолітнього характеризується ослабленням значущості уявлень про базові морально - етичні принципи та бажання служити його віддаленим цілям. Натомість зростають егоцентричні тенденції, підвищуються рівень агресії та жорстокості, прагнення збагатитись матеріальними цінностями, які, на фоні соціальної незахищеності, стають важливішими за життя, призводять до дегуманізації поняття смерті. Таким чином, уявлення неповнолітнього про цінність людського буття та протидію смерті не є психологічно забезпеченим. Позбавлення себе життя іноді стає в один ряд з такими поняттями як «протест», «відмова», «відхід», перетворюючись в один із способів ствердження своєї позиції.

Підлітковий вік знаменує початок і швидке прогресування багатьох психічних розладів, наприклад, депресії, тривоги, які сприяють підвищенню ризику самогубства (Boden, Fergusson, & Horwood, 2007).

Більшість авторів схиляються до думки, що підлітковий вік є найбільш імпульсивним і емоційним періодом у житті кожної людини. Р. Жидков (2014), М. Філіппова, О. Сомкіна вважають, що провідною діяльністю у підлітковому періоді є спілкування з однолітками, і набагато важливіше бути зрозумілими та прийнятими в оточенні своїх однокласників та друзів, ніж в колі дорослих людей (Лукашук, 2014). А отже, маємо приблизне уявлення того, яку роль відіграє соціальний фон у житті підлітка.

Оцінку однієї з форм суїцидальної поведінки у підлітків - адитивної подають Ю. Попов, А. Бруг. На їхню думку, у більшості випадків суїцидальна поведінка - це своєрідний «крик про допомогу», в ситуації хронічного стресу, негативного емоційного клімату в сім'ї. Без позитивного досвіду вирішення стресових ситуацій суїцидальна поведінка може закріплюватися як спосіб хоча б тимчасового або дуже швидкого вирішення сімейних та особистих проблем (Попов, Бруг, 2005).

Важливо зрозуміти, що підлітковий суїцид набагато складніший, ніж може здаватися на перший погляд. Період підліткового віку в психології характеризується як кризовий період. Це момент переходу із дитинства в доросле життя. Підліток – це вже не дитина, але ще і не дорослий. У нього з'являється «новоутворення» – відчуття дорослості, а нових сенсів, цінностей дорослого життя, форм взаємодії з дорослим світом ще немає (Freedenthal, 2010; Schilling, Aseltine & James, 2016).

Складний кризовий період підліткового віку характеризується не лише внутрішніми конфліктами самої дитини, але й проявою великої кількості конфліктів з оточуючим світом. Спроби увійти до нового, дорослого світу пов'язані з проблемами, які не під силу вирішити самостійно, і не під силу пояснити це оточуючим.

«Самогубство підлітків найчастіше розглядається як результат того, що крик про допомогу не був почутий вчасно. Окрім того, - це вчинок, за допомогою якого юнаки та дівчата намагаються привернути до себе увагу. Підлітки, як правило, більш чутливі, більш сердито та імпульсивно реагують

на події, ніж інші вікові категорії», - досліджує Аймедов (2014). І, зокрема, навіюваність підлітків та їх прагнення наслідувати інших, у тому числі тих, хто намагається покінчити самогубством, може створити підґрунтя для суїциду (Клипа, 2020).

Раннє виявлення молодих людей із групи ризику є важливим компонентом своєчасного втручання для зменшення ризику самогубства. Однак доведено, що підлітки, які відчують смуток або мають суїцидальні думки, зазвичай погано шукають допомоги, причому менше однієї третини ті, хто відчуває суїцидальні думки, активно шукаючи допомоги.

Сучасний підхід до роботи з профілактики суїциду серед підлітків характеризується посиленням традиційних психологічних, педагогічних, медичних, правових і громадських заходів впливу за допомогою використання досягнень практичної, вікової та соціальної психології.

Актуальність і недостатня розробленість окресленої проблеми зумовили вибір теми дослідження **«Особливості психологічної профілактики підлітково-юнацького суїциду»**.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та експериментально дослідити особливості підлітків з девіантним стереотипом поведінки, проаналізувати фактори ризику суїцидальної поведінки, та відповідність профілактичних програм описаним факторам.

Об'єкт дослідження – суїцидальна поведінка серед підлітків..

Предмет дослідження – профілактика суїцидальної поведінки серед підлітків.

У зв'язку з метою, об'єктом і предметом дослідження нами були поставлені наступні **завдання**:

1. Проаналізувати та описати феномен/явище суїцидальної поведінки серед підлітків;
2. Проаналізувати основні чинники, що впливають на суїцидальну поведінку підлітків;
3. Вивчити особливості самооцінки, агресивності, акцентуації характеру,

соціально-психологічної адаптації девіантних підлітків.

4. Описати профілактичні програми для запобігання суїцидальної поведінки серед підлітків;
5. Проаналізувати відповідність профілактичних програм наявним викликам і потребам підлітків.

Дослідження базується на основних положеннях сучасної психології про умови виникнення і закони розвитку структур психіки і свідомості. Застосований експериментально-генетичний метод дослідження психічних явищ, що дає можливість розглядати їх з точки зору походження, породження, становлення і перетворення в процесі навчання і виховання людини.

Методологічну і теоретичну основи дослідження склали: теорія діяльності А.Н. Леонтьєва і Л.С. Виготського, що стосується загальних закономірностей будови людської предметної діяльності; теорії суїцидальної поведінки З. Фрейда, К. Меннінгера; дослідження А.Є. Лічко, присвячені граничній патології і варіантів нормального онтогенезу; теорія соціально-психологічної дезадаптації особистості в умовах мікросоціального конфлікту А.Г. Амбрумової (Чернега, 2020); принципи превенції суїцидальної поведінки Е. Shneidman, N. Farberow, концепція залежності аутоагресивної поведінки від зовнішніх, соціальних факторів Е. Дюркгейма (Evans, Hawton, Rodham, & Deeks, 2005).

Для досягнення мети та розв'язання поставлених завдань застосовано сукупність **методів наукового дослідження**: *теоретичні* – системно-структурний аналіз наукових джерел з проблеми дослідження для розкриття змісту базових понять дослідження; теоретичне моделювання та систематизація для концептуалізації основних положень дослідження; *емпіричні* – констатувальний експеримент (спостереження, бесіда, опитування, тестування), *статистичні методи оцінки експериментальних даних*. Для кількісної обробки емпіричних даних використовувався пакет прикладних програм корпорації StatSoft, Statistica для середовища Windows.

Практичне значення дослідження визначається його безпосередньою орієнтацією на психодіагностику та профілактику підліткових та юнацьких самогубств. Одержані дані дозволили розробити диференційовані методичні рекомендації з первинної, вторинної та третинної профілактики суїцидальної поведінки серед дітей та молоді.

Апробація та впровадження результатів. Основні результати дослідження доповідались та отримали схвалення на таких міжнародних конференціях: на VII Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми сучасної психології: перспективні та пріоритетні напрями наукових досліджень молодих науковців» (м. Кам'янець-Подільський, 17 листопада 2021 р.); на VIII Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми експериментальної психології: досвід та перспективи» (м. Кам'янець-Подільський, 26 жовтня 2022 р.); на VIII Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми сучасної психології: перспективні та пріоритетні напрями наукових досліджень молодих науковців» (м. Кам'янець-Подільський, 17 листопада 2022 р.) та знайшли своє відображення у публікаціях автора.

Структура та обсяг кваліфікаційної роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи складає 90 сторінок. Основний зміст викладено на 84 сторінках. Робота містить 1 таблицю та 12 діаграм.

ВИСНОВКИ

За результатами нашого дослідження можна говорити про те, що особистість підлітків з суїцидальним ризиком характеризується заниженою самооцінкою, заниженим рівнем домагань, тенденцією до переваги епілептоїдного типу акцентуації характеру, високим рівнем агресивності і ворожості, нездатністю пристосуватись підлітком як особистістю до існування в суспільстві відповідно до вимог цього суспільства і з власними потребами, мотивами і інтересами, відсутністю адекватного сприйняття навколишньої дійсності, неможливістю змінювати поведінку відповідно до рольових очікувань інших.

Особистісно-характерологічні особливості підлітків з суїцидальним ризиком до профілактичної роботи та після, відрізняються. У групі досліджуваних з суїцидальним ризиком до профілактичної роботи виявлено 50% підлітків із заниженою самооцінкою і 67% підлітків із заниженим рівнем домагань, високий рівень агресивності (83%), низьким коефіцієнтом соціально-психологічної адаптованості (100%). У групі підлітків з суїцидальним ризиком після профілактичної роботи виявлено поліпшення всіх показників: самооцінка (виявлено 33,3% підлітків із заниженою самооцінкою), рівень домагань (50% випробовуваних із заниженим рівнем домагань), рівень агресивності (50% підлітків з високим рівнем агресивності), показник соціально-психологічної адаптованості (33% досліджуваних з низьким коефіцієнтом).

В результаті профілактичної роботи кількість підлітків з суїцидальним ризиком зменшилася. До профілактичної роботи всі досліджувані були віднесені до групи підлітків схильних до суїциду (100%). Після проведеної профілактичної роботи схильність до суїциду була виявлена у 33% досліджуваних, інші підлітки не були віднесені до групи ризику.

Суїцидальна поведінка підлітків – збільшувальне дзеркало, в якому найбільш чітко проявляються основні труднощі і проблеми дітей. Це одна з

проблем «граничної психіатрії та психології», тобто галузі вивчення психопатій і непсихотичних реактивних станів на фоні акцентуації характеру.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аврамчук О., & Круц О. Особливості схильності до розладів харчової поведінки серед підлітків, які дотримуються дієти поза призначенням лікаря. Збірник наукових праць. *Проблеми сучасної психології*. 2019. №43. С. 9-32.
2. Аймедов К. В. Дослідження особистісних характеристик підлітків, схильних до аутоагресивної поведінки. *Архів психіатрії*. 2014. Вип. 2. С. 100-102.
3. Алимova М. А. Суицидальное поведение подростков: диагностика, профилактика, коррекция. Барнаул. 2014. 100 с.
4. Александрова Н. В., Иванова Т. И., & Крахмалева, О. Е. Особенности суицидального поведения у детей и подростков: методические рекомендации. Спектр Плюс. 2018. 40 с.
5. Амбрумова А. Г., & Тихоненко В. А. Суицид как феномен социально-психологической дезадаптации личности. *Актуальные проблемы суицидологии*. 1978. Вип. 82. С. 6-28.
6. Андреевкова В. Л., Берзіня О. О., Бовсуновська Т. А., Дорошенко І. А., Калашник О. А., Кравчук О. В., ... & Третиннікова Л. А. Небезпечні квести для дітей: профілактика залучення. Методичні рекомендації. Київ. 2017. 76 с.
7. Бочаріна Н. О., & Гріненко А. Соціально-психологічні особливості суїцидального ризику підлітків. *Психологія*. 2014. Вип. 33. С. 183-191.
8. Грачева А. В., & Бажинова А. А. Особенности суицидального поведения в подростковом возрасте. *Территория науки*. 2016. Вип. 4. С. 8-12.
9. Григоренко Е. А. Проблема суицидального поведения подростков (обзор литературы). *Научное обозрение. Медицинские науки*. 2016. Вип. 5. С. 40-45.

10. Дюркгейм Э., Ильинский А., & Базаров В. Самоубийство. *Социологический этюд*. Litres. 2022. Вип. 23. С. 183-191.
11. Жидков Р. И. Подростковый суицид: специфика и социальные причины. *Психология, социология и педагогика*. 2014. Вип. 9. С. 90-95.
12. Каршибаева Г. А. Особенности суицидального поведения в подростковом возрасте. *Молодой ученый*. 2015. Вип. 7. С. 663-665.
13. Ковалевська Є., & Грібанова А. (n.d.). «У групі смерті я мав підтримку». Чому підлітки зважуються на суїцид? BBC News Україна. Retrieved June 22, 2022, from <https://www.bbc.com/ukrainian/features-59779596>
14. Котловий С.А., Сидоренко М.С. Технологія профілактики суїциду серед підлітків у роботі педагога. *Соціальна педагогіка*. 2019. випуск 13. 130 с. doi: <https://doi.org/10.32843/2663-6085-2019-13-2-27>
15. Кушнір В. М., & Поліщук О. В. Особливості психолого-педагогічного супроводу батьків при підготовці дитини до школи. Київ. 2016. 215 с.
16. Личко А. Е. Психопатии и акцентуации характера у подростков. Изд. 2-е доп. Ленинград. 1983. 88 с.
17. Лопаєва О. М., & Бойко О. І. СУЇЦИДАЛЬНА ПОВЕДІНКА ПІДЛІТКІВ ЯК СОЦІАЛЬНА ПРОБЛЕМА. *Modern trends in development science and practice*. 2021. Вип. 6. С. 415-418
18. Лукашук А. В., & Меринов А. В. Актуальность исследования клинико-психологической характеристики родителей подростков, совершивших суицидальную попытку. *Тюменский медицинский журнал*. 2014. Вип. 16(3). С. 20-21.
19. Лукашук А. В., Филиппова М. Д., & Сомкина О. Ю. Характеристика детских и подростковых суицидов. *Российский медикобиологический вестник имени академика ИП Павлова*. 2016. Вип. 2. С. 137-143.
20. Максимова Н. А. ВІДДІЛ ОСВІТИ БОГУСЛАВСЬКОЇ РАЙДЕРЖАДМІНІСТРАЦІЇ НАКАЗ. 2013

21. Міністерство освіти і науки України. (n.d.). Безпека дітей в інтернеті. <https://mon.gov.ua/ua/osvita/pozashkilna-osvita/vihovna-robotata-zahist-pravditini/bezpeka-ditej-v-interneti>

22. Осадча Н. О. Соціальна тривога як чинник дитячої самотності. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 2015. Вип. 4. С. 90-100.

23. Павленко С. В. Психологія суїциду. *Молодий вчений*. 2018. Вип. 5 (1). С. 21-26.

24. Попов Ю.В., Бруг А.В. Аддитивное суицидальное поведение подростков. *Обозр. психиатрии и мед. психологии*. 2005. Вип 1. С. 27-38.

25. Приходько І. І., Мацегора Я. В., & Колесніченко О. С. Типізація індивідуально-психологічних особливостей у військовослужбовців, схильних до суїцидальної поведінки. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: Психологічні науки*. 2018. Вип. 1. С. 174-203.

26. Салахова А. Р. Взаимосвязь переживания одиночества и чувства вины у детей подросткового возраста. Теория и практика современной науки. 2017. Вип. 5. С. 711-714.

27. Сыроквашина К. В., Ошевский Д. С., Бадмаева В. Д., Дозорцева Е. Г., Макушкин Е. В., Александрова Н. А., ... & Шкитырь, Е. Ю. Факторы риска формирования суицидального поведения у детей и 42 подростков (по результатам анализа региональных посмертных судебных экспертиз). *Психология и право*. 2019. Вип. 9. С.71-84.

28. Тихоненко В., Сафуанов Ф. Введение в суицидологию. Медицинская и судебная психология. Под ред. Т.Б. Дмитриевой, Ф.С. Сафуанова. Генезис 2016. С. 266-283.

29. Федосеева І. В. Вікові особливості суїцидальної поведінки підлітків. *Молодий вчений*. Київ. 2016. 161 с.

30. Чернега А. О. Суїцидальна поведінка підлітків як соціально-психологічне явище. *Young*. Київ. 2020. 84 с.

31. Янішевська К. Д., & Савицька І. В. Поняття, фактори та ознаки суїциду неповнолітніх. *Правові горизонти*. 2019. Вип. 16 (29). С. 81-86
32. Arnon S., Shamai S., & Ilatov Z. Socialization agents and activities of young adolescents. *Adolescence*. 2008. 170 p.
33. Bannikov G. S., Pavlova T. S., Koshkin K. A., & Letova A. V. Potencial'nye i aktual'nye faktory riska razvitija suicidal'nogo povedenija podrostkov (obzor literatury)[Potential and actual risk factors for suicidal behavior in adolescents (literature review)]. *Suicidologija [Suicidology]*. 2015. V. 6(4). P 21-24.
34. Brent D. A., Perper J. A., Moritz G., Baugher M., Roth, C., Balach L., & Schweers J. Stressful life events, psychopathology, and adolescent suicide: A case control study. *Suicide and Life-Threatening Behavior*. 1993. V. 23(3). P. 179-187.
35. Burnette C., Ramchand R., & Ayer L. Gatekeeper training for suicide prevention: A theoretical model and review of the empirical literature. *Rand health quarterly*. 2015. V. 5(1). P. 79-87.
36. Boden J. M., Fergusson D. M., & Horwood L. J. Anxiety disorders and suicidal behaviours in adolescence and young adulthood: findings from a longitudinal study. *Psychological medicine*. 2007. V. 37(3). P. 431-440.
37. Baer A. Der selbstmord im kindlichen lebensalter. G. Thieme. 1901. 443 p.
38. Cáceda R., Griffin W. S. T., & Delgado P. L. A probe in the connection between inflammation, cognition and suicide. *Journal of psychopharmacology*, 2018. V. 32(4). P. 482-488.
39. Calcar A. L., Christensen H., Freeman A., Fenton, K., Busby Grant J., Van Spijker B., & Donker T. A systematic review of psychosocial suicide prevention interventions for youth. *European child & adolescent psychiatry*. 2016. V. 25(5). P. 467-482.
40. Carli V., Hoven C. W., Wasserman C., Chiesa F., Guffanti G., Sarchiapone M., ... & Wasserman D. A newly identified group of adolescents at

“invisible” risk for psychopathology and suicidal behavior: findings from the SEYLE study. *World psychiatry*. 2014. V. 13(1). P. 78-86.

41. Du Roscoät E., & Beck F. Efficient interventions on suicide prevention: a literature review. *Revue d'epidemiologie et de sante publique*. 2013. V. 61(4). P. 363-374.

42. Richard A. Easterlin. Birth and Fortune: The Impact of Numbers on Personal Welfare. New York: Basic Books. 1980. 246 p.

43. Evans E., Hawton K., Rodham K., & Deeks J. The prevalence of suicidal phenomena in adolescents: a systematic review of population-based studies. *Suicide and Life-Threatening Behavior*. 2005. V. 35(3). P. 239-250.

44. Forte Alberto, et al. The role of new technologies to prevent suicide in adolescence: a systematic review of the literature. *Medicina*. 2021. 109 p.

45. Freedenthal S. Adolescent help-seeking and the yellow ribbon suicide prevention program: An evaluation. *Suicide and Life-Threatening Behavior*. 2010. V. 40(6). P. 628-639.

46. Hooven C. Parents-CARE: A Suicide Prevention Program for Parents of At-Risk Youth. *Journal of child and adolescent psychiatric nursing*. 2013. V. 26(1), P. 85-95.

47. Holinger P. C., & Offer D. Prediction of adolescent suicide: A population model. *American Journal of Psychiatry*. 1982. V. 139(3). P. 302-307.

48. Hawton K., Rodham K., & Evans E. By their own young hand: Deliberate self-harm and suicidal ideas in adolescents. Jessica Kingsley Publishers. 2006. 420 p.

49. King C. A., Foster C. E., & Rogalski K. M. Teen Suicide Risk. NY: Guilford Press. 2013. 208 p.

50. King K. A., Price J. H., Telljohann S. K., & Wahl J. High school health teachers' perceived self-efficacy in identifying students at risk for suicide. *Journal of School Health*. 1999. V. 69(5). P. 202-207.

51. Lester D. Decades of suicide research: Wherefrom and whereto. *Suicide Science*. 2002. P. 9-16.
52. Pavlova T. S., & Bannikov G. S. Modern theories of suicidal behavior in adolescents and young people. *Psychological Science & Education*. 2013. V.4. P. 89-96.
53. Pisani A. R., Schmeelk-Cone K., Gunzler D., Petrova M., Goldston D. B., Tu X., & Wyman P. A. Associations between suicidal high school students' help-seeking and their attitudes and perceptions of social environment. *Journal of youth and adolescence*. 2012. V. 41(10). P. 1312-1324.
54. Kidd S., Henrich C. C., Brookmeyer K. A., Davidson L., King R. A., & Shahar G. The social context of adolescent suicide attempts: Interactive effects of parent, peer, and school social relations. *Suicide and Life-Threatening Behavior*. 2006. V. 36(4). P. 386-395.
55. Kim D. S., & Kim H. S. Body-image dissatisfaction as a predictor of suicidal ideation among Korean boys and girls in different stages of adolescence: A two-year longitudinal study. *Journal of Adolescent Health*. 2009. V. 45(1). P. 47-54.
56. Neumark-Sztainer D., Story M., Dixon, L. B., & Murray D. M. Adolescents engaging in unhealthy weight control behaviors: are they at risk for other health-compromising behaviors? *American journal of public health*. 1998. V. 88(6). P.952-955.
57. Sartorius N., & Schulze H. Reducing the stigma of mental illness: a report from a global association. Cambridge University Press. 2005. 45 p.
58. Schilling E. A., Aseltine R. H., & James A. The SOS suicide prevention program: Further evidence of efficacy and effectiveness. *Prevention Science*. 2016. V. 17(2), P. 157-166.
59. Shahram Sana Z., et al. Promoting zest for life: A systematic literature review of resiliency factors to prevent youth suicide. *Journal of research on adolescence*. 2021. P. 4-24.

60. Vitaliy B., & Violeta I. Сім'я як фактор зародження аутоагресії і аддикції у дитини. Editorial board. 2021. 443 p.

61. Walsh E., Hooven C., & Kronick, B. School- wide staff and faculty training in suicide risk awareness: Successes and challenges. *Journal of Child and adolescent psychiatric nursing*. 2013. V. 26(1). P. 53-61.

62. World Health Organization. 2021. July 17. One in 100 deaths is by suicide. <https://www.who.int/home>. <https://www.who.int/news/item/17-06-2021-onein-100-deaths-is-by-suicide>

63. Wu P., Katic B. J., Liu X., Fan B., & Fuller C. J. Mental health service use among suicidal adolescents: findings from a US national community survey. *Psychiatric Services*. 2010. V. 61(1), P. 17-24.